

ՎԱՀԱՆ ՎԱՆՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԱՆԱԿԱՆԸ ԵՎ ԽՈՐԱՆԱԾԱՏ ՎԱՆՔԸ

Հովհաննես Վանականի մասին կենսագրական տեղեկություններ շատ չկան: Նրա մասին որոշ տեղեկություններ հաղորդել են իր աշակերտներ Կիրակոս Գանձակեցին, Վարդան Արևելցին, Մաղաթիա Աբեղան և ուրիշներ:

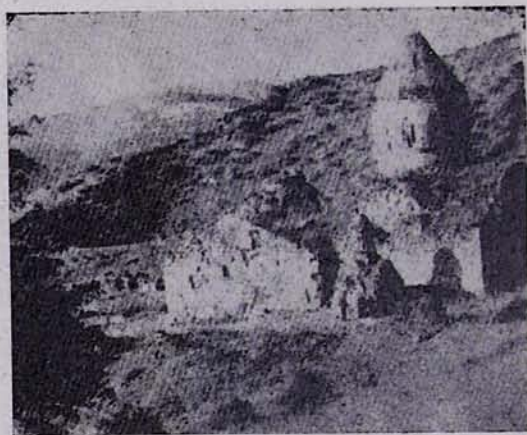
Պատմական Հայաստանի Տավուշ գավառի Տավուշ գյուղից էր նա: Ըստ «Յայսմաուրթ»-ի նա էր «ի Տաուշ գաւառէն», և նրա վանքը եղել է «յերկիրն Տաուշ», «ի սահմանս Տաուշ բերդոյ»:

Հովհաննես Վանականը ծնվել է 1181 թ. Տավուշ գյուղում (Ծամշադին, Բերդ), շինականի ընտանիքում: Ծնողները որոշում են իրենց տղային նվիրել Աստծուն, կրոնական դարձնել: Պատանի Հովհաննեսը գրաճանաչությունը սովորել է իր եղբոր՝ Պողոսի մոտ:

1201 թ., քսան տարեկան հասակում, կնոջ մահից հետո, ձեռնադրվում է քահանա: Չքավականանալով եղբորից սովորածով, Տավուշից տեղափոխվում է Կալեն (Դիլիջանի մոտ) գավառի Գետիկ վանք և աշակերտում հռչակավոր Մխիթար Գոշին: Այնտեղ էլ ստանում է վարդապետական աստիճան:

Նոր Գետիկի վանքը նշանավոր կրթական կենտրոն էր հանդիսանում, ուր «ես բազում եղբարք ժողովեցան վասն հռչականուն տեղոյն, և բազմաց եղև տեղի

սննդեան և ուսման, որ և մեք իսկ սնեալ և ուսեալ եղաք ի նոյն վանս»¹:

Խորանաշատ վանքը

Հովհաննես Վանականը Նոր Գետիկի վանքից տեղափոխվում է Տավուշ գավառ և ձեռնամուխ լինում Խորանաշատ վանքի կառուցմանը, որ «կայ հանդէպ Երգեվանից բերդին և ի թիկանց Գարդմանայ»:

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, 1961 թ., էջ 222:

Իր կառուցած Խորանաշատ վանքում Հովհաննես Վանականն ուսում էր տալիս իր ուսումնաստեն՝ աշակերտներին: «Վասն որոյ դեպքերէին առ նա ուսման աղագաւ ոչ միայն վարդապետական բանի, այլ ամենայն կեանք ճորա և շարժումն անգիր օրէնք էին տեսողացն... զի բազում ծամանակս կացաք մեք առ նմա ի վարժս կրթութեան ի սահմանս Տաւուշ բերդոյ, յանապատի անդ, զոր ստացաւ իւր բնակութիւն և աղբիւրաբար արքունցանէր ամենեցան զբանն վարդապետական»²:

Վանական Վարդապետի շինարարական և կրթական աշխատանքները երկար չեն տևում: Այն ընդհատվում է 1225 թ., երբ Պարսկաստանի Խորասանի սուլթան Զալալադդին հրոսակները մտնում են Հայաստան: Նրանք, ինչպես վկայում է Ստեփանոս Օրբելյանը, որտեղ հասնում էին, ավերում էին, կողոպտում և սպանում՝ չինայելով ոչ մարդկանց և ոչ էլ անասուններին:

Պարսիկները ավերում և թալանում են Վանական Վարդապետի Խորանաշատ վանքը: Զալալադդին հրոսակները պարտություն կրեցին 1231 թ. Ամիդ քաղաքի մոտ: Այնտեղ էլ սպանվեց Զալալադդինը: Կիրակոս Գանձակեցին նրա մասին լավ է ասել. «Եւ այսպէս քարձաւ չարն չարեան»:

Այդ դէպքերից հետո էլ Վանական Վարդապետը չի դադարում իր աշակերտներին ուսում տալուց: Նա տեղափոխվում է «ի սահմանս Տաւուշ բերդոյ», մի նոր օթևան ստեղծում, փորում «քարայրս ի կատարս քարձրագոյն քարի միոջ, որ կայ հանդէպ գեղջն՝ որ Ոլորուտն կոչի, ի հարաւոյ կողմանէ Տաւուշ բերդի: Եւ շինեալ էր յայրի անդ: Եկեղեցի մի փոքրիկ և անդ դադարէր գաղթութեամբ...: Եւ անդ կայր գետեղեալ ժողովեալ բազում գրեանս, զի յոյժ ուսումնասէր էր այրն, մանաւանդ թէ աստուածասէր: Եւ բազումք գային առ նա, և ուսանէին զբանս վարդապետականս ի նմանէ: Եւ իբրև շատացան մարդիկն, հարկ եղև նմա իջանել յայրէ անտի, և առ ստորոտս քարին շինեաց եկեղեցի և սենեակս, և անդ դադարեալ էր»³:

Վանական Վարդապետին և իր աշակերտներին վիճակված չէր այստեղ ևս մնալ: 1235 թ. ամռանը Մուղանից թաթարները ներխուժեցին Հայաստան: Նրանք գրավեցին շատ քաղաքներ ու գյուղեր և հասան Ոլորուտ գյուղին և Վանականի եկեղեցուն: Օրջակա գյուղերի բնակիչները լցվեցին քարայրը: Թաթարները պաշարում են քարայրը և ձայն տալիս պաշարվածներին:

Իրեն. «Ընդէր մեռանիք, ելէք առ մեզ, և տացուք ձեզ վերակացուս և թողցուք զձեզ ի տեղուջս ձերում»:

Քարայրում պաշարված հայերը խնդրում են Վանական Վարդապետին՝ գնալ թաթարների մոտ, իր բարձր հեղինակությամբ մեղմել նրանց բարկությունը և իրենց ազատություն շնորհել:

Պաշարվածներն ասում են Վանականին. «Գնեալ զարիւն մեր ամենեցուն, և էջ առ նոսա, և արա սեր ընդ նոսա»:

Վանականը նրանց պատասխանում է. «Ես զանձն իմ ոչ խնայեցից վասն ձեր, թէ գոյ հնար փրկութեան...» (Ամդ, էջ 244—245):

Վանականն իր հետ վերցնում է Մարկոս և Սոսթենես քահանաներին և գնում թաթարների մոտ: Թաթար իշան Մուլար Նուին, հանդիմանելով Վանականին, ասում է. թե «իմ լուեալ է զքեզ, թէ այր իմաստուն և երևելի ես, և կերպարանքը քո յայտ իսկ առնեն զքեզ... Դու իբրև լուար գիտմբաւ գալոյ մերոյ ի սահմանս ձեր, ընդէր ոչ եկիր ընդ առաջ մեր սիրով խաղաղութեամբ և ես հրամայեալ էի պահել զամենայն, որ ինչ քոյ էր, անվնաս՝ ի մեծէ մինչև փոքր»: Վանականը նրան պատասխանում է.

«Մեք զքարեմտութիւն ձեր ոչ գիտեաք, այլ երկիրդիս և դողմամբ պաշարեալ էաք յահէ ձերմէ, և լեզուդի անտեղեակ, և ի ձեզ ոչ ոք եկն առ մեզ կոչել զմեզ առ ձեզ, վասն այս էր դանդաղումն մեր: Արդ, իբրև կոչեցիք, եկաք առաջի ձեր, մեք ոչ զհնուոր եմք և ոչ ընչից տեսաք, այլ արք պանդուխտք և օտարականք, ժողովեալք յայլ և յայլ աշխարհաց վասն ուսման ինչ մերոյ պաշտամանս: Արդ աւասիկ առաջի ձեր եմք, զոր ինչ կամ է ձեր, արարեք ընդ մեզ թէ կենօք և թէ մահուամբ»⁴:

Թաթար իշխանը հրամայում է իջեցնել բոլոր պաշարվածներին՝ խոստանալով, որ յուրաքանչյուրը կմնա իր տեղում և կապի ազատ: Մարկոս և Սոսթենես քահանաները ձայն են տալիս այրում պաշարվածներին. «Իջէք վաղվաղակի, և զոր ինչ ձեր է բերէք ընդ ձեզ»:

Հավատալով թաթարների խոստումներին, նրանք իջնում են քարայրից: Նրանց տանում են աղքյուրի մոտ ջուր խմելու և կրկին ետ բերում ու տեղավորում եկեղեցու գավթում: Վերցնում են նրանց ունեցվածքները, եկեղեցու սպասքը, շուրջառը, արծաթե խաչերը և երկու արծաթագօծ Ավետարան: Բոլոր մարդկանց և Վանականին գերեվարում են: Գերվածներից քերին է

² Ամդ, էջ 218—219:

³ Ամդ, էջ 243—244:

⁴ Ամդ, էջ 246:

հաջողվում փախչել և ազատվել նրանցից: Մյուս գերվածներին Կ. Գանձակեցու հետ տեղափոխում են Մուղանի դաշտավայր:

Թաթարները շատ արագ էին տեղափոխում գերի ընկած մարդկանց: Այդ մասին Կիրակոս Գանձակեցին պատմում է, որ իրենց այնպիսի արագությամբ էին տանում, ինչպես երիվարները ասպատակության են բռնում: Իսկ եթե պատահում էր, որ մեկը մարմնական տկարության կամ խեղության պատճառով ընթացքից ետ էր ընկնում, անխնա ջարդում էին գլուխը, բազմաթիվ հարվածներով ծեծում էին մարմինը: Փուշ անգամ չէին կարողանում վերքից հանել, եթե փուշը ոտքի միջով էլ դուրս գար, ստիպողների պատճառով ոչ ոք անգամ ջուր չէր խմում:

1235 թ. աշնանը թաթարները պատրաստվում էին հեռանալ Հայաստանից:

Թաթար իշխանը Վանականին ասում է. «Զինչ պիտոյ է ձեզ, մի թե քաղցեալ էր, տաց ձեզ միս ձիոյ ի պետս կերակրոյ»:

Վանականը պատասխանում է.

«Մեր ձիոյ միս ոչ ուտենք, և ոչ գալլ կերակուրս ձեր, թե կամիս շնորհ առնիլ մեզ, արձակեալ գնեզ ի տեղի մեր, որպէս խոտացար, զի այր ծեր և հիւանդոտ եմ ես և ոչ եմ քեզ ի պետս ինչ գործոյ զհնոտութեան, կամ հովուութեան կամ այլ ինչ ի պետս ձեր»:

Թաթար զորավարն ասում է. «Յորժամ եկեացէ Չուչու դան, հոգացից վասն այդորիկ: Տուր զոր ինչ ունիս, և գնեալ զհոգիքդ, և երթ հիստ ի տան քո»: Վանականը պատասխանում է. «Մեր ինչք այն էին, զոր առիք դուք՝ խաչքն և Աւետարանքն. բայց լայնմանէ մեր այլ ոչինչ գոյ»:

«Եթէ ոչ ունիս ինչս, ասում է թաթարը, — և ոչ է հնար քեզ երթալ աստի»⁶:

1235 թ. աշնանը Գագ բերդի քրիստոնյաները 80 դահեկան ոսկի են տալիս և ազատում Վանական Վարդապետին: 1236 թ. Վանական Վարդապետը գնում է Տփլիս: Այդ առթիվ նա գրել է. «Ես Վանականս գրեցի իմով ձեռամբս ի Տփլիս քաղաքի ի դրան սուրբ Քառասնիցս, զի գրեալ էր սուրբ Աւետարանս ի Տաւրջոյ ի Մուղանի թաթարեն եւ ետ երից ամաց աստ բերեալ անվնաս վաճառեցին ի ՈԶԵ (685+551) 1236 թուիս, զոր փառաւոր աւագ երեց Սարգիս ետուն մեզ»: Տփլիս քաղաքից վերադառնում է Խորանաշատ վանք, նորոգում այն, «առնէր նա շինութեան երեւելիս գաւիթ շինելով ի կոփածոյ վիմաց ի դռուն մեծ եկեղեցուն, զոր իր իսկ շինեալ

էր, և գրան վարդապետութեան ուսուցանէր...»⁶:

1230 թ. Վանական Վարդապետը լինում է Աղվանքի Գանձասարի վանքում և մասնակցում «Սահմանք կանոնականք» գրքի կազմելուն, մասնակցում զանազան դավանաբանական հարցերի քննարկմանը: Իր ժամանակի կարկառուն դեմքերից էր Վանական Վարդապետը: Եվ պատահական չէ, որ նրա շատ աշակերտներ դրվատանքի խոսքեր են ասել իրենց վաստակաշատ ուսուցիչ Վարդապետին:

Կիրակոս Գանձակեցին նրան անվանել է հալածանքի մեջ քաջարի հովիվ և տառապանքի մեջ անխնայ ուսուցիչ: Նա սուրբ էր և պարկեշտ, անձամբի ուսուցանող, անզգամներին խրատող, հոգով և մարմնով պարկեշտ:

Վարդան Արևելցին նրան կոչել է «Համբաւատեն, արդիւնական Վանական կոչեցեալ, յորում ինքն իրովքն ամրացեալ էր աշակերտովք»⁷:

Նրա աշակերտներից Մաղաքիա Արեղան, հավաստելով Վանականի մահը, 1251 թ. գրում է. «Փոխեցաւ ի Բրիստոս աւագ և փառաւոր վարդապետն մեր Վանականն և սուգ մեծ եթող մեզ, և ոչ թե միայն մեզ աշակերտելոցս նմա, այլ և ամեհայն աշխարհիս: Ի դառն ժամանակիս փայլէր իբրև զարեգակն սուրբ հոգի Վարդապետն մեր Վանականն յերկիրն արևելեան 2-րդ արևելք անուանեալ...»⁸:

Մ. Զամչյանի երկերի 3-րդ հատորում (էջ 95) Վանականի մասին կարդում ենք. «...Ի մեծն հայս Վարդապետ ոմն Յովհաննէս կոչեցեալ ի Տաւրջայ: Սա յառաջն էր յաշխարհական կարգի և ի մեռանիլ ամուսնոյ իւրոյ հրաժարեալ յաշխարհէ գնաց յանապատ, և ետ քազում ճգնութեամբ վարելոյ զկեանս իւր էջ յանապատէ և սկսաւ շրջիլ քաղաքէ քաղաք և քարոզել զուղղութիւն վարուց: Եւ զի զօր քարոզէր գործովք ցուցանէր, բանք նորա ազրու լինէին յոյժ առ ամենեւին»⁹:

Վանականը տոկուն ուսուցիչ և շինարար էր իր դարում: Նա սփռում էր գիտություն և լույս: Ուսուցումից բացի նա գրադվել է գրական աշխատանքներով, գրել թաթարների պատմությունը, բայց մեզ չեն հասել: Բոլորը նրան անվանում էին Վանական Վարդա-

⁶ Անդ, էջ 347:

⁷ Մեծն Վարդանայ բարձրաբերդոյ, Պատմութիւն տիեզերական, էջ 191:

⁸ Մաղաքիա Արեղա, Պատմութիւն վասն ազգին Անտողաց, էջ 12:

⁹ Լ. Միքայել Զամչեան, հատոր 3-րդ, էջ 95:

⁵ Անդ, էջ 251:

պետ: Այդպես էր կոչում իրեն և իր եղբոր-
որդին: Կոստանդին Բարձրաբերդի կաթո-
ղիկոսը Սիս քաղաքում ժողով է հրավիրում
և մասնակից դարձնում եպիսկոպոսներին,
վարդապետներին, որոնց թվում և մասնա-
վորապես «առ գիտնական վարդապետն
Վանական, քանզի ի ժամանակի երևելի էր,
և առ Յովսէփ» (Վ. Գանձակեցի, Հայոց
պատմություն, էջ 187): Վանական նկարա-
գիրը՝ «էր նա անձամբ չափահաս, մեծ երես,
փոքրաքիթ, լայնամորուս և փառահեղ, մե-
ծաշուք և ահարկու, քաղցրատես և շնոր-
հալից»¹⁰:

Նա հմուտ էր, գիտնական վարդապետ:
Նա ավելի դաստիարակ էր, քան մատենա-
գետ: 1204 թ. Ջաքարե սպասալարը Լոռիում
հրավիրում է եկեղեցական ժողով, իսկ
1205 թ. Անիում Վանականը մասնակցում
է այդ երկու ժողովներին և պատմում իր
գրած «Թաթարաց պատմություն» աշխա-
տության մասին:

Վանականը գրել է, «Խրատ դաւանո-
թեան», «Թաթարաց պատմութիւնը», «Մեկ-
նութիւն Յովքայ», «Համեմատութիւն Հին
Կտակարանաց», «Յաղագս տարեմտից» և
որիշ այլ գործեր:

Սաղմոսարաններից մեկում հիշատակ-
վում է Վանականի մասին.

«Արդ գրեցաւ սաղմոսարանս եւ գիրքս
ժամատեղաց ձեռամբ Նայի գրչի ի յեր-
կիրս Տայուշ եւ ի գիղս որ կոչի Թաւուշ
ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածինս, ի
կաթողիկոսութեան տեառն Տէր Յովհաննի-
սի (Աղուանից, 1195—1235), յաթոռս Խո-
րանաշատի եւ Վանական վարդապետի, ի
հայրապետութեան Տէր Յոհան արհիեպիս-
կոպոսի, ի թուականութեան ՌՀԻ (1090)»¹¹:
Մագաղաթյա մեկ Ավետարանում գրը-
ված է.

«ԱՆԷՆԻ աղախին Քրիստոսի դուստր Չոչ-
ոյ Խաղբակեանց ամուսին Կուկին որդւոյ
Աքաւայ Մեստեանց իշխանագեանց միա-
բանեցալ Խորանաշատոյ սուրբ Աստուածա-
ծինս... եւ ետու զծախս Ա. Անետարանիս
ստանալ զսա... ի ժամանակս թագաւորու-
թեան զստեր Թամարին Աթոռին Գեորգեայ
եւ ի տէրութեան Այրարատեան նահանգին
եւ իսպէնդոյ մինչեւ ի կողմանս Չարեքին
Աթաբեկ Իւանէի, յայսմ ժամանակի ինք-
նակալ տանս Ռուս Վահրամ եւ Ասաղն
եղբայր իւր: Ի Հայրապետութեան տեառն
Յովհաննիսի ի ՌՀԳ (1224 թ.): Եւ շինող եւ
առաջնորդ Վանիցս Վանական վարդապե-
տըն հաստատեաց ինձ աւուր մահուան իմոյ

Ա. Քառասունք, Ը. ար անքիծք եւ յամէն
սարի, Ա: ար ժամ յիշատակ ինձ»¹²:

Վանքի շինարարությանը շատ մարդիկ
են օգնել, որոնք հաստատվում են մի քա-
նի վիմական արձանագրություններով:

«ՈԿԵ (665—551—1216) եւ Արթահամ
Կանաչհողկեցի եւ ամուսին իմ միաբանե-
ցաք Խորանաշատոյ Աստուածինս, ետու
զծախս խորանիս եւ վարդապետն հաստա-
տեաց ինձ: Բ: ժամ ի տանի սուրբ Գրի-
գորի անխափան»:

«ՈԼԵ (676—551—1226) եւ Անդրէաս
աւագ Գետաքակոց միաբանեցաւ ի Խորա-
նաշատոյ Աստուածինս եւ վարդապետն
հաստեաց ինձ: Դ: սեղան պատարագ ի
նոյն Կիրակէին անխափան»:

«ՌԿԹ եւ Աւելդատ Սարժեցի միաբանե-
ցալ Խորանաշատ սուրբ Աստուածինս եւ
ետու զծախս զայսմ խորանիս յիշատակ
ծնողաց եւ եղբայրց իմոց Նաուրին եւ Ա-
պիրատին եւ վարդապետն հաստատեաց:
Բ: ժամ յայսմ խորանիս, Ա: -ի տանի վար-
դապետին, եւ Ա: վարագալ խաչին անխա-
փան»:

Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանն իր
«Արցախ» գրքում վանքի կառուցման մա-
սին գրել է. «Կառուցեալ է վանքս համակ
սորոնագոյնս սրբատաշ պատուական քա-
րով չորս կամարների վրայ, որոնց գլխին
կանգնած է գեղեցկաձեւ կաթողիկէ: Տա-
նարս հրաշալի է Գանձասարից յետոյ, ունի
աւագ եւ չորս փոքր խորան, երկու խոր-
հորդանոց, երկու դուռն, տաճարի երկարու-
թիւնը 13 մետր է, լայնութիւնը 10 մետր
55 սմ: Աւագ խորանի ստորոտով, դուռա-
նայաց կլոր երեսին վերայ շինուած են տա-
սըն փոքրիկ, գեղեցիկ ու խորանաձև կերտ-
ուածներ: Մենաստանս ունի եւ շրջապա-
րիսպ»¹³:

Խորանաշատ վանքի հիմնադիր Հովհան-
նես Վանականը մահացել է 1251 թ. մար-
տի (արեգ) 18-ին, շաբաթ օրը, 70 տարե-
կան հասակում, և թաղված է իր իսկ կա-
ռուցած Խորանաշատ վանքի արևելյան
կողմում, աղքատների գերեզմանոցում, փո-
քրը եկեղեցու մոտ, իր ցուցումով: Այդ մա-
սին դեպքի ականատես Կ. Գանձակեցին
գրել է. «Եւ ապա քաղցր շնչմամբ մաքուր
հոգին արձակեցաւ ի կապանաց մարմնոյն,
արեգ ամսոյի ի տասն՝ ըստ յեղանակի ճըշ-
մարտութեան, և յույթ և տասն մարտի...

¹² Գարեգին վարդ. Սրուանձունեանց, Թորոս Աղ-
բար, Բ, Կ. Պոլիս, 1885, էջ 272:

¹³ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյան, Արցախ.
Բաքու, 1895, էջ 322:

¹⁰ Հ. Ղ. Այիշան, Հայապատում, Բ, էջ 515:

¹¹ Մարգարեան Հ. Բ., Մայր ցուցակ, էջ 288:

յաւոր շաբաթու... Եւ այս եղև ի թուին եօթն հարիր»¹⁴:

Վանականի թաղմանը մասնակցում էին Տավուշ գավառի տեր Սարգիս եպիսկոպոսը շատ վարդապետներով ու երեցներով, Աղվանից կայսրոյիկոս տեր Ներսէսը և շատ ուրիշներ: Վանականի մահից հետո վանքի առաջնորդությունը ստանձնում է նրա եղբորորդի Պողոս քահանան, իսկ ուսումնական գործը տնօրինում է Գրիգորիս վարդապետը:

ԽՈՐԱՆԱԾԱՏ ՎԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ

Խորանաշատ վանքը հիմնադրվել է 13-րդ դարի առաջին կեսին Հովհաննէս Վանականի ջանքերով: Այն գտնվում է նախկին Տավուշ գավառի (Ժամշադիկի շրջան) Զիւնարի գյուղում: Խորանաշատը միջնադարյան Հայաստանի նշանավոր վանքերից մեկն է, որի կառուցումը տեղ է շուրջ կես դար և այն կառուցվել է նվիրատուների աջակցությամբ: Ավելի քան յոթ ու կես դար է, ինչ վանքը կանգուն է և մեր պետության կողմից խնամքով պահպանվում և վերանորոգվում է իբրև հայկական հին ճարտարապետության նշանավոր հուշարձան:

Վանքը նշանավոր է եղել իբրև հին Հայաստանի կուլտուրայի և մտքի լուսավորության կենտրոններից մեկը: Այն նվիրված է սուրբ Աստվածածնին: 13-րդ դարը, Ջալալյանների տիրապետության ժամանակ, խաղաղ, ստեղծագործական բեղմնավոր մի շրջան էր ինչպես Հայաստանի մյուս գավառների, այնպես էլ Տավուշ գավառի տնտեսական և կուլտուրական-շինարարական կյանքում: Ջալալյանների տիրապետության շրջանում է կառուցվել Խորանաշատ վանքը, սուրբ Կիրակի մատուռը և երկու եկեղեցիներ: Նշված ժամանակաշրջանում կատարելության է հասնում քանդակագործական արվեստը, մահարձանների կառուցումը և եկեղեցիների զարդարումը զարդաքանդակներով:

Թե Խորանաշատ վանքը երբ է հիմնադրվել, ստույգ հայտնի չէ, միայն գիտենք, որ վանքի պատին քանդակված ամենահին արձանագրությունն է «ՈԿ» (1221 թ.): Սկզբում կառուցվել է գլխավոր եկեղեցին, հետո էլ՝ գավիթը (ժամատուն), որի կառուցումն ավարտվել է հայոց ԶԲ թվականին (1253 թ.): Վանքի շրջակայքում կա երկու գերեզմանատուն, մեկը ազնվականների, մյուսը՝ աղքատների համար, իսկ

վանքի դռանը և շրջակայքում թաղված են նշանավոր հոգևորականներ:

Խորանաշատ վանքը մի ընդարձակ և հույակապ կառուցվածք է՝ պսակված լայն ու բազմանիստ բարձր թմբուկով և սրածայր վեղարով: Հատակագիծը քառանկյունի է, ներքուստ խաչաձև, շնորհիվ անկյունների երկհարկ խորանների: Արևելյան կողմից կիսակլոր աբսիդն է՝ բեմով հանդերձ: Ե՛վ եկեղեցին, և՛ գավիթն ունեն կրկնահարկ խորաններ: Վերին խորանները սրահաձև են, կամարակապ՝ կոնսոլ աստիճաններով: Վանքն ունի երկու դուռ. մեկը եկեղեցու համար, մյուսը՝ ժամատան: Ծառ խորաններ ունենալու պատճառով վանքը կոչվել է Խորանաշատ: Եկեղեցու հյուսիսային կողմում կառուցված է եղել կացարաններ՝ վանքի միաբանների համար: Հին սուկորությունների համաձայն նշանավոր վանականները, վանքի նվիրատուները թաղվում էին վանքի բակում և շրջակայքում: Դա իրոք այդպես էր: Բայց ոչ մի տապանաքար չունի արձանագրություն և թվական: Ժամատան մեջ գտնվել են տապաններ: Հայտնի չէ, թե ովքեր են եղել ճարտարապետական այս հույակապ կոթողի կառուցողները: Վանքն ինքնուրույն տեղ է գրավում ճարտարապետության համընդհանուր աստմության մեջ:

Ինչպես վերև ասացինք, վանքը համարվել է ժամանակի նշանավոր կրթական օջախներից մեկը: Խորանաշատ վանքում են կրթվել ու դաստիարակվել Հովհաննէս Վարդապետ Վանականի աշակերտները՝ Կիրակոս Գանձակեցին, Վարդան Արևելցին, Մաղաքիա Արեղան, Սուքեբե, Հովսեփը, Ստեփանոս Աղթամարցին, Գրիգորիսը, Պողոսը, Մարկոսը, Սուքենեյը, Համա՛ն Արևելցին և շատ ուրիշներ:

ԳԱՎԻԹ (ժամատուն). Խորանաշատ վանքի կառուցվածքի մեջ իր ուրույն տեղն ունի Գավիթը կամ ժամատունը: Գավիթի ներսի 4 սյուները և նրանց համապատասխան կիսասյուները միացնող կամարները կրում են ժամատան երդիկավոր ծածկ: Գավիթն արևելյան կողմից կից է գլխավոր եկեղեցուն: Գավիթի մուտքը արևմտյան կողմից է: Գավիթի կառուցումը ավարտվել է 1253 թ.:

ՍՈՒՐԲ ԿԻՐԱԿԻ ՄԱՏՈՒՈՒՆ. Գտնվում է վանքի հարավային կողմում, 2—3 մետր հեռավորության վրա: Կլոր, բութ գմբեթով կտորածածկ՝ մի փոքրիկ շինվածք է: Կառուցողական ձև՝ բնորոշ է 13-րդ դարի կառույցներին: Հասկանալի է, որ մատուռը կառուցվել է եկեղեցու հետ միաժամանակ:

¹⁴ Կ. Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, էջ 348:

նակ: Պարիսպը կիսաքանդ է, այն շրջափակել է վանքի գրեթե բոլոր չորս կողմերը: Պարիսպը շարված է հսկա քարերով:

Վանականի աշակերտներից շատ-շատերը դարձել են կրոնական անվանի գործիչներ, պատմիչներ և այլն: Խորանաշատն ունեցել է ընդարձակ կալվածքներ, որից ստացված եկամուտն օգտագործվել է վանքի պետքերի համար: Վանքը մեծ արժեք ունի որպես ճարտարապետական խոշոր կոթող: Շրջակայքում գտնվող եկեղեցիները, սուրբ Կիրակի մատուռը, խաչքարերը իր ժամանակի ճարտարապետական բարձր կուլտուրայի արդյունքներ են: Դարեր շարունակ Խորանաշատը ոչ միայն դպրոց է եղել, այլև հանդիսացել նշանավոր ուխտատեղի:

Վանքն ունի եկեղեցի և ժամատուն: Սկզբում կառուցվել է եկեղեցին՝ 1211 թ., իսկ գավիթը (ժամատուն) ավարտվել է 1253 թ.: Վանքը կառուցվել է նվիրատվությամբ: Այսպես, մի քանի նշանավոր մարդիկ, օրինակ՝ Կոստանդին Ա Հայոց կաթողիկոսը, Աղվանից Գանձասարի Ներսես կաթողիկոսը և ուրիշներ միաբանվել, օգնել են վանքի կառուցման գործին:

Տվել են եկեղեցու, ժամատան կամ որևէ խորանի ծախսը՝ իրենց «հոգու փրկության համար», և խնդրել ամեն տարի կատարել 1—2 պատարագ՝ նվիրված եկեղեցական տոներին: Պարզ չէ, թե նվիրատուները կոնկրետ ինչով են օգտակար եղել վանքի կառուցմանը, միայն օգտագործված է ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ բառը, որը նշանակում է՝ օգնեցի:

Վանքի վիմական արձանագրությունները գրված են գրաբար լեզվով, տեղ-տեղ՝ բարբառներով:

Խորանաշատը գտնվում է Ծամշադինի շրջանի Չինարի գյուղի հյուսիսարևելյան կողմում, մի բարձրադիր ձորակում: Վանքն ունի քառակուսի պարիսպ, որի մեջ եղել են մնալու սենյակներ, որոնց մնացորդները հարատևել են մինչև այսօր: Վանքի քակում, շրջակայքում կան տապանաքարեր, իսկ շրջակայքում՝ երկու կիսաքանդ եկեղեցիներ, մեկն աղքատների գերեզմանոցում՝ բավական անշուք, իսկ մյուսը՝ ազնվականների՝ կառուցված սրբատաշ քարերից:

Վանքի շրջակայքն առատ է խաչքարերով:

Տաճարի հարավային կողմում կառուցված է բույս գմբեթով սուրբ Կիրակի մատուռը: Այն եկեղեցու դեր է կատարել, որպես աղոթարան, որի մեջ կատարվել են եկեղեցական ծեսեր: Երբեմն մատուռի մեջ թաղել են նշանավոր հոգևորականների: Տաճարը զբաղեցնում է $10 \times 13,5$ մետր տարածություն:

Տաճարի հատակագիծն ուղղանկյուն քառանկյունի է, ներսից՝ խաչաձև: Եկեղեցու բեմի վրա կամարավոր կերտվածքներ կան, որոնցից մի քանիսում կան նվիրատուների վիմական արձանագրություններ: Եկեղեցին ունի աղյուսածածկ կլոր գմբեթ, մուտքի մոտ կան կամարակապ զույգ որմնասյուներ, որոնց խոյակները զարդարված են քանդակներով:

Եկեղեցու արևմտյան կողմում է գտնվում ժամատունը, որը կառուցված է չորս որմնասյուների (պիլոնների) վրա: Ժամատունը ծառայել է որպես ուսումնարան, ժողովատուն, գիշերելու տեղ և այլն:

Ժամատան արևմտյան մուտքի որմնասյուներն ունեն աղյուսաքանդակ խոյակներ, որոնցից մեկի վրա գրված է.

«Ք(րիստո)ս Ա(ստուա)ծ Ողորմի Վանականին, խաչս նմայ է»:

Մյուս խոյակի վրա գրված է.

«Ք(րիստո)ս Ա(ստուա)ծ Ողորմի Գրիգորոյ խաչս նմայ է»:

Բազմաթիվ վիմական արձանագրություններից մեջքերենք միայն երկուսը.

1. ՈՂԵ (695+551) 1246 թ.

Ընդ երկինս անցեալ և լերկրի Քրիստոսեան ամոնյս հայր տէր Կոստընդին Կաթողիկոս հայոց Միաքանեցա սուրբ Աստուածածինս, Եւ Ես Վարդապետ Վանական հաստատեցի գ: ք: (գերկու) ժողովն, Կոստանդուպալ Եւ Զեփեսոսին:

Զամեն եկեղեցիքս պատարագ Եւ ի տանի սուրբ Կարապետին, որ ի Զատկին, տէր Մարգարէին, եղբար որդոյ իմ:

2. ՈՂԵ (695+551) 1246 թ.

Նուստ ծառա Աստուծոյ Ես՝ Ներսէս Աղուանից Կաթողիկոս միաքանեցա ի Խորանաշատոյ սուրբ Աստուածածինս, յիշատակ հաստատեցին զաւագ լեկեղեցիս իր խորանաքս, Զեռամբ Վանական Վարդապետին (շինող վանիցս), ի տանի սուրբ ժողովոյն Նիկիա, փրկեալ Քրիստոսի Բաւրիմա Քոյր Ծաղալին մայր տեւոնորէ:

